

Sint-seertruydtbronnc 11(1934)23

GEMEENTEWAPENS

II.

De Sint Andrieskruisjes

In aansluiting met mijn artikel in den eersten Jaargang, afl. 2 van dit Tijdschrift zal ik thans behandelen de Gemeentewapens in westelijk Noord-Brabant die schuinliggende kruisjes dragen.

In de Heraldiek kent men die als Sint-Andrieskruisjes.

Oorspronkelijk zijn ze afkomstig van gronduitgiften aan de Abdijen door het Frankische Rijk, welke uitgiften omstreeks het jaar 900 als Leenen aan het Graafschap Strijen kwamen dat er, evenals het adellijk geslacht van Strijen het wapen aan ontleende terwijl bij de deelingen van het Land van Strijen de verdeelde gebieden ook een wapen met Sint-Andrieskruisjes kregen.

Het oude Land van Strijen strekte zich uit over een deel van de tegenwoordige Provincie Zuid-Holland nl. over het land van Dordrecht; de omgeving van Brielle, het latere Streyen; in Noord-Brabant strekte het gebied zich uit over de Langstraat; de Baronie van Breda; het Markiezaat van Bergen op Zoom, het land rond Steenberghe, Zevenbergen, Klundert en Fijnaart. Kerkelijk behoorde het onder het Bisdom van Tongeren, later onder Maastricht, nog later onder Luik en gedurende den tijd dat het Graafschap was, tot Utrecht.

Als zeker mag men aannemen, alhoewel er weinig bewijzen voor zijn, dat de eerste pogingen om hier het Christendom te vestigen zijn uitgegaan van de Abdij van Tongeren door rondtrekkende Predikers; na 620 gingen deze pogingen uit van de Abdij van Stavelot bij Maastricht terwijl de Predikers zich op bepaalde punten vestigden. Even later kwamen er ook Predikers van over zee, uit Brittanje.

Dagobert I maakte door uitgifte van gronden op groote schaal aan de Kloosterlingen blijvende vestiging mogelijk en van deze gronduitgiften moet men hier den oorsprong der S' Andrieskruisjes afleiden zoodat men die uitgiften beschouwen kan als de voorlopers van het Leenstelsel. De eerste kwamen van de Merovingische vorsten aan Tongeren: Goud-Blauw, tusschen 442 en 620; de volgende van het Merovingische Rijk aan Stavelot, tusschen 620 en 752 (Goud-Rood), vervolgens van het Karolingische Rijk en het Bisdom Utrecht tusschen 752-900 (Zilver-Rood). Tusschen 900 en 1086, stichting van het Hertogdom Brabant, komt het

Zwart, Leenen van Brabant, bij Goud of Zilver al naar de bron van herkomst : Goud van Strijen; Zilver van Breda of Bergen op Zoom.

Ten naastenbij kan men dus den tijd van ontstaan afleiden van de kleuren. Om dit voor den Lezer mogelijk te maken zullen we eerst een omschrijving der betrokken Gemeentewapens geven volgens een paar vaststaande gegevens :

A. 1895. Lijst van den Hoogen Raad van Adel.

B. 1689. Plaat uitgegeven door de Staten van Holland bij gelegenheid van de troonsbestijging van Willem III als Koning van Engeland; daarmee zullen we een kort overzicht geven der Burgerlijke en Kerkelijke geschiedenis terwijl we ten slotte elk wapen in 't kort zullen bespreken.

1. GEMEENTE STRYEN, Zuid-Holland.

1895. In Goud, drie Roode St Andrieskruisjes 2. 1

1689. Hetzelfde als boven.

Beide gedekt door Gravenkroon. Schildhouders, twee uitkomende Leeuwen, natuurkleur.

2. HEERLIJKHEID CROMSTREYEN, Zuid-Holland.

1895. In Blauw, drie Gouden St Andrieskruisjes 2. 1

In het midden vijfdeubbelen Krombalk van Zilver.

3. BREDA.

1895. In Rood, drie Zilveren St Andrieskruisjes 2. 1

1689. Hetzelfde als boven.

Schildhouder, Gevleugelde Maagd in natuurkleur; de rechterhand onder hoofd en de elleboog op het schild; de linkerhand en arm liggend op het schild. Onder het schild een Doyon (versterkt kasteel).

4. BERGEN OP ZOOM.

1895. In Rood, drie Zilveren St Andrieskruisjes 2. 1

Onder in de punt van het schild drie groene bergen.

1689. In Zilver, drie Roode St Andrieskruisjes 2. 1

In de punt drie groene bergen.

Gedekt met Gravenkroon. Schildhouders, twee Wildemannen met knotsen, natuurkleur.

5. DINTELOORD.

1895. In Blauw, drie Gouden St Andrieskruisjes 2. 1

In het midden een gouden jachthoorn.

1689. Niet vermeld.

6. GINNEKEN.

1895. Driedeelig veld. 1 en 2 boven; 3 beneden.

1 In Goud, een Zwarte Roosterspade.

2 In Zilver, een Roode Koe.

3 In Rood, drie Zilveren St Andrieskruisjes 2. 1

1689. Niet vermeld.

7. KLUNDERT.

1895. In Zwart, drie Gouden St Andrieskruisjes 2. 1, waartusschen Hartschild waarop in Blauw uitkomende Gouden Leeuw.

1689. Hetzelfde zonder Hartschild.

8. STEENBERGEN.

1895. In Goud, een Rood St Andrieskruis.

In de punt een groen bergje.

1689. In Goud, drie Roode St Andrieskruisjes 2. 1

Schildhouders, twee Zeemeerminnen, natuurkleur.

9. WILLEMSTAD.

1895. Dwars gedeeld veld.

Boven : In Zwart naar links uitkomende Gouden Leeuw, in zijn klauw het wapenschild van het geslacht van Glimes.

Beneden : In Zilver, drie Zwarte St Andrieskruisjes 2. 1

1689. Hetzelfde. behalve dat de uitkomende Leeuw toen een stappende Leeuw was.

10. ZEVENBERGEN.

1895. In Zilver, drie Roode St Andrieskruisjes 2. 1

1689. Hetzelfde als boven.

11. OOSTERHOUT.

1895. In Zilver, drie Zwarte Wassenaars (halve manen); de punten omhoog.

Schildhouders : twee uitkomende Leeuwen in natuurkleur, ieder rustend op een Rooden gestyleerden tak, beide takken omvatten met de omgekruide toppen onder het schild een derde gestyleerde tak in Blauw. Dit wapen is afkomstig van het oud Adellijk Geslacht van Duivenvoorde. We hebben het bij deze reeks gevoegd om de nauwe historische verwantschap met Breda; het komt voor in de wapenschilden van Polanen, van der Leck, Heezerd van Breda en wordt thans gevoerd door het geslacht van Wassenaar.

(Wordt vervolgd.)

M. v. d. MORTEL.

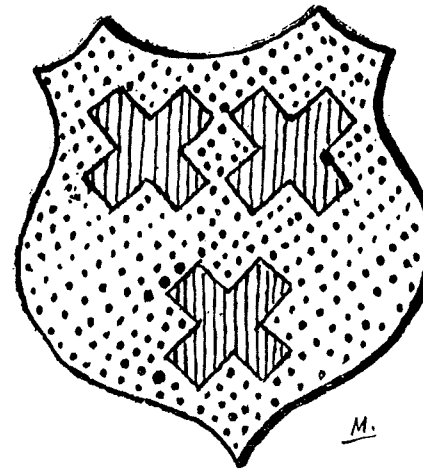
GEMEENTEWAPENS

(Vervolg van blz. 25.)

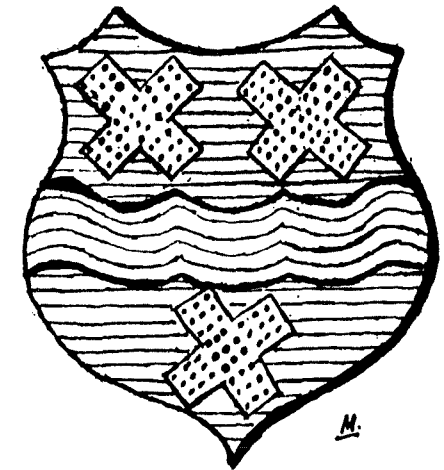
Geschiedkundig Overzicht na Christus.

BURGERLIJK	KERKELIJK
Jaar.	Jaar.
1. Romeinsch Wingewest.	54. Stichting der Kerken Keulen, Trier en Tongeren. St Maternus Bisschop over die Kerken.
300. Verval Romeinsch Rijk.	200. Tongeren van Keulen gescheiden. St Maternus (de tweede van dien naam) Bisschop van Tongeren. Abdij van Tongeren gesticht.
323. Keizer Konstantijn wordt Christen. Keizerzetel van Rome naar Byzantium (Konstantinopel) verplaatst.	337. St Servatius, 10e Bisschop van Tongeren verplaatst den zetel naar Maastricht. Berate Christenen in W. Brabant.
392. Scheiding in Oostersch en Westersch Keizerrijk. Honorius Westersch Keizer.	384. Dood van St Servatius. Het Bisdum van Maastricht omvat een deel van N. Frankrijk, de Ardennen en Zuid-Nederland, behalve Vlaanderen dat onder Doornik was.
442. Begin Merovingisch tijdperk. De Sallache Wetten.	620. Stichting der Abdijen Malmedy en Stavelot bij Maastricht. De Abdij van Stavelot krijgt gronduitgiften in het land van Strijen.
476. Ondergang van 't Westersch Rijk.	650. Sint Gertrudis sticht een kapel te Bergen op Zoom.
496. Clovis sticht het Morovingisch-Frankisch Rijk.	672. Koning Childerik schenkt weer gronden aan de Abdijen.
511. Dood van Clovis, verdeling van het Rijk.	
600. Streenbergen (Steenbergen) door de Striene verbonden met Dordrecht.	
613. Clotarius vereenigt weer het Rijk.	
620. Dagobert I geeft op groote schaal grond uit aan Abdijen.	
687. Pepijn van Herstal Hofmeyer.	
752. Pepijn de Korte Frankisch Koning. Begin Karolingisch tijdperk.	
777. Karel de Groote overwint de Lombarden.	

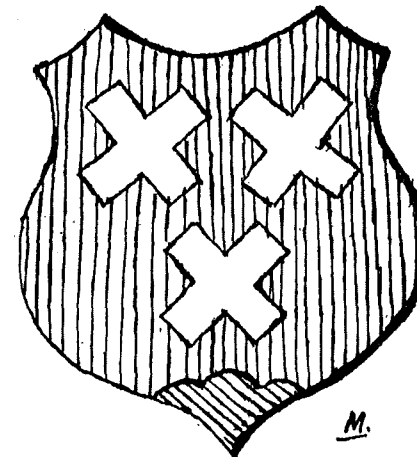
In den ontwikkelingsgang van het Frankische Rijk zijn de Burgerlijke en Kerkelijke Bestuursmachten vrij innig samengeweven. Zoo kan men de uitgiften van gronden aan de Abdijen niet slechts beschouwen als de kiemen en voorlopers van het Leenstelsel maar ook als de grondslaglegging van het privaat grondbezit der niet Adellijken en van den eigengeërden boerenstand. Op zijn beurt maakte het Abdijwezen zich sterk door de uitgifte van gronden ter ontginning aan de rondomwonende bevolking en maakte tegelijkertijd den Landbouw tot geregelden bron van volksbestaan. Aangezien de hieruit voortspruitende vooruitgang niet steeds strookte met de belangen en inzichten van den ouden Adel was het natuurlijk gevolg: Strijd tusschen Burgerlijke en Kerkelijke Rechtsmachten. De weinige historische bronnen die overgebleven zijn uit den tijd tusschen 442 en 900 maken het vrijwel onmogelijk ons een geschiedkundig en juiste

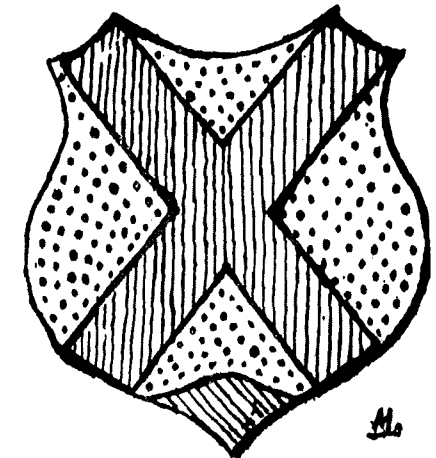
STREIJEN

CROMSTREIJEN

BERGEN OP ZOOM

STEENBERGEN

voorstelling te maken van de locale toestanden; wel kan worden aangenomen dat, toen het Leenstelsel macht en rechtsvorm geworden was de Zegelemblemen in de Adellijke schilden der Landheeren overgingen zoodat men dus, cultuurhistorisch beschouwd, uit dien overgang den ontwikkelingsgang der toestanden kan aflezen, zij het dan ook slechts in groote lijnen.

1. GEMEENTEWAPEN VAN STREIJEN.

Is het wapen van het Graafschap Strijen en tegelijk van het Geslacht van Streijen. Goud-Rood. Het is dus van omstreeks 900.

De Leeuwen, symbool van verdeeld gebied, in natuurkleur, waren in oudere Zegels waterslangen, symbolen van Waterrechten.

2. HEERLIJKHEID CROMSTREYEN.

Goud-Blauw. De eerste uitgifte klimt op tot vóór 620. De vijfde dubbele Krombalk in zilver — vervanging der vroegere waterslangen — moet zijn van na 752. De naam *Cromstreijen* herinnert aan *Cromstaf*, het machtssymbool van den Abt. Abdijrechten. De Krombalken symboliseeren waterrechten.

3. BREDA.

Het Graafschap Streijen werd in 1039 verdeeld in Streyen en Breda. Volgens de Heraldieke Wetten die algemeen werden aangenomen, werd de kleur van den beeldenaar van Streyen de kleur van het schild van Breda. De St. Andrieskruisjes van Streyen kregen de kleur van het Stift Utrecht. De Maagd in natuurkleur is een gewijzigde vorm van de oude Waterslang van Streyen: Tolrecht op de Schelde. De Doyon is afkomstig van de versterkte burcht der Streyensche Heeren in het nieuwe rechtsgebied, Oosterhout.

4. BERGEN OP ZOOM.

In 1287 werd Breda verdeeld in Breda en Bergen op Zoom. Volgens de Heraldieke Wetten moest het Schild de kleuren hebben van den Beeldenaar van Breda. Daar de landskleuren niet gewijzigd waren moesten de kleuren van schild en embleem van Breda voor Bergen op Zoom omgekeerd zijn; ze werden dan ook zoo aangenomen terwijl ze in 1689 nog zoo waren.

Wanneer ze gewijzigd zijn is mij onbekend, misschien wordt vroeg of laat dit raadsel opgelost. Ik vermoed echter dat vóór de verdeling Streyen-Breda, Bergen op Zoom als belangrijk punt de kleuren en emblemen van Streyen voerde en dat in 1287 de drie groene bergjes in het stedelijk wapen kwamen; groen was

de Schildkleur van het geslacht van Wezemale, de eerste Heeren van Bergen op Zoom. Het wapen van Stad en Heerlijkheid waren dan verschillend en spraken toch beiden dezelfde symbolische taal. Toen in 1533 door Karel V Bergen op Zoom tot Markiezaat verheven werd, moet de stad alstoen weer het wapen der Heerlijkheid hebben aangenomen, thans gedekt door Gravenkroon. De Wildemannen in natuurkleur zijn een vervanging der Waterslangen uit Streijen; ze symboliseeren waterrechten: Tolrechten op de Schelde, verkregen bij de verdeling van Breda.

In 1924 gaf de toenmalige Gemeentearchivaris te Bergen op Zoom, H. Levelt in opdracht van het Gemeentebestuur een Gids uit getiteld: « De Stad Bergen op Zoom in Verleden en Heden ». Hierin liet hij afdrucken een foto van het Stadszegel in groene was — de kleur van Wesemale — van 1334 afkomstig uit het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage.

Op dit zegel komen de drie waterslangen rondom het Schild met de Sint Andrieskruisjes nog voor, nadien zijn de Schildhouders dus gewijzigd.

5. DINTELOORD.

Het wapen is samengesteld door den Hoogen Raad van Adel onder Koning Willem I en is ontleend aan historische motieven: de Sint Andrieskruisjes uit Streyen (geven de ligging aan); het Goud en Blauw van het Koninkrijk der Nederlanden (Koninklijke Domeingoederen); de Jachthoorn uit het Geslacht Westerbeek uit Delfland — afkomstig van Bronkhorst — later bezit van Oranje.

6. GINNEKEN.

Ontleend aan Breda — de benedenhelft. De herkomst van Roosterspade en Koe heb ik nog niet kunnen achterhalen.

7. KLUNDERT.

De drie St. Andrieskruisjes uit het oude land van Streyen, zijnde Goud op Zwart als leen der Hertogen van Brabant, waarvan de kleuren, onder het Geslacht van Nassau als Heeren van Breda. Vandaar het Hartschild. Van de Koninklijke Familie overgegaan tot Kroondomein; daarom was het wapen in 1689 zonder Hartschild. Klundert biedt het voorbeeld van een goede wapensignatuur als Gemeentewapen.

8. STEENBERGEN.

Geen Gemeentewapen is meerdere malen gewijzigd dan dit.

In 1895 was het een losstaand Rood St. Andrieskruis in Goud. Er is mij slechts één Geslachtswapen bekend van gelijke kleur

en embleem nl. dat van Benschop in het Utrechtsche; mij is echter geen verband bekend tusschen dit Geslacht en Steenberg. In 1689 was het: In Goud drie Roode St. Andrieskruisjes 2. 1. Dus precies als het Graafschap Streyn. Vóór 1689 vond ik hetzelfde wapen van 1689 met drie groene bergjes in de punt van het Schild; deze wijzen op de vereeniging met Bergen op Zoom in 1458; ook na 1689 heeft Steenberg weer dit wapen met de groene bergjes gevormd.

Steenbergen is een der oudste plaatsen in Westelijk Noord-Brabant waarvan de grootste bloeitijd lang voor 900 lag; in 600 immers was het reeds een belangrijke havenstad en kreeg het een verbindingsweg met den Maasmond en Dordrecht.

De opkomst van Steenberg is tweërlei: In den Romeinschen tijd ontwikkelde het zich tot belangrijke haven en handelsstad en als zoodanig handhaafde het zich langen tijd, vrij van elken invloed van buiten.

Kerkelijk moet de oorsprong tot Tongeren zijn terug te brengen, de Abdij van Stavelot bij Maastricht heeft er althans bezittingen gehad. De Omkommerlegende is een overblijfsel uit den vroegsten tijd van het Christendom. De Patroonheilige St. Servatius wijst naar Maastricht, Krüger beweert zelfs dat St. Servatius in Steenberg is geweest.

Hoe zou het eigenlijke oudste wapen van Steenberg geweest moeten zijn?

Was het afkomstig van Steenberg als havenstad dan kon er nòch van één nòch van drie St. Andrieskruisjes sprake zijn; de opkomst ligt vóór den aanvang van den Kerkelijken invloed.

Moet men het van het Abdijwezen afleiden dan moet de kleur Blauw en Goud zijn, niet met één maar met drie St. Andrieskruisjes.

De Zeemeerminnen zijn de vervanging der Waterslangen wat weer naar Streyn wijst.

9. WILLEMSTAD.

Het bovendeel is de Leeuw en de kleuren van Brabant. Vroeger was de uitkomende Leeuw een stappende. De Leeuw uit het vierde kwartier van Nassau-Oranje. Het drukt uit: leen der Hertogen van Brabant.

Onder: de drie St. Andrieskruisjes uit Streyn, Zwart van Brabant, in Zilveren veld, het oude veld van Bergen op Zoom.

Het beladen schildje met het wapen Glimes in de Leeuwenklauw wijst op den overgang aan het Geslacht van Glimes, Heeren van Bergen op Zoom.

De stappende Leeuw is waarschijnlijk vervangen door den uitkomenden, die ook Leeuw van Holland is omdat Oude Ruijgenhil de vesting Willemstad werd.

10. ZEVENBERGEN.

Vrije Stad in het Graafschap Streyn, later Breda. Daarom wisseling der kleuren van veld en embleem met Breda.

11. OOSTERHOUT.

De oude residentie der Heeren van Duivenvoorde in het Graafschap Streyn. Wapen: in Goud drie Zwarte wassenaars 2. 1. de punten naar boven. Het oorspronkelijk Stamhuis was Monster.

Vandaar ging het over in het geslacht van Polanen, Heeren van Breda. Wapen: In zilver drie Zwarte Wassenaars 2. 1.

Ging nu over in het Geslacht van der Lecke, eveneens Heeren van Breda. Wapen: In Goud drie zwarte Wassenaars 2. 1 met een Roode Schuinbalk er over heen; een tak van dit Geslacht noemde zich van Oosterhout en woonde aldaar. Wapen: In zilver drie zwarte Wassenaars 2. 1 met een Roode Schuinstreep er over heen. Oorspronkelijk is het een Kruisvaarderswapen, vandaar de halve manen van Turkije; de Roode takken zijn Streyn en Breda, beide afkomstig van den Blauwen tak. Oud-Strijen. Het is een voorbeeld hoe een vrije heerlijkheid door familie verwantschap overging in Breda. Thans wordt het wapen nog gevoerd door het Geslacht van Wassenaar, in drie takken als Nederlandsche adel erkend in 1815, 1822 en 1834.

De Kruisjes waren van Kerkelijken oorsprong en kwamen in de vorstelijke wapens na het Christendom, waar de Kerk wijding gaf aan het Burgerlijk Gezag. Men kan dit heel gemakkelijk naspeuren in de oude munten en zegels.

Schuinliggend kwamen ze vandaar in de kenmerken van uitgiften der Frankische vorsten aan de kloosterorden als privileges; het schuinliggen drukt het leenrecht uit. Met bewondering moet men staren op de vindingrijkheid en de symbolische zeggingskracht der machthebbers uit een ver verleden waarin wij nog heden ten dage een uitbeelding der Geschiedenis terug vinden die nog des te meer te waardeeren valt voor het oudste deel onzer Geschiedenis aangezien hiervoor juist de minste schriftelijke bewijstukken zijn nagelaten.

Halsterven.

M. VAN DE MORTEL.